

POWSTANIE I PODZIAŁY ADMINISTRACYJNE WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

The creation and administrative divisions of Łódź Voivodeship

JOLANTA JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ*

Zarys treści. Celem autorki artykułu było przedstawienie genezy i ewolucji województwa łódzkiego, które powstało dopiero w 1919 roku. Założona w XV wieku Łódź była niewielkim, mało znaczącym rolniczym miasteczkiem. Zmieniło się to gwałtownie w XIX w. po powstaniu w mieście potężnego ośrodka przemysłu włókienniczego. Intensywnemu rozwojowi przemysłu i wzrostowi liczby ludności do 315 tys. (1897 r.), nie towarzyszyły ani odpowiedniej rangi usługi, ani funkcja administracyjna. Nowo utworzone w 1919 roku województwo łódzkie wykrojono z sąsiednich województw: warszawskiego, poznańskiego i kieleckiego. W jego skład wchodziło początkowo 13 powiatów, a od 1938 roku jedynie 8. W ciągu stu lat swojego istnienia zmieniało powierzchnię – największą (20,4 tys. km²) miało w roku 1939, najmniejszą (1,5 tys. km²) w latach 1975–1999. Województwo łódzkie obecnie liczy 18,2 tys. km², podzielone jest na 177 gmin i 21 powiatów oraz 3 powiaty miejskie. Zamieszkuje je 2,5 mln osób. Znajdują się w nim 44 miasta. Wskaźnik urbanizacji osiągnął poziom 64%. W 2017 roku ludność Łodzi zmalała do 690 tys.

Słowa kluczowe: rozwój przestrzenny, województwo, powiat, gmina

Abstract. The purpose of the author was to present the origin and evolution of the Łódź Voivodeship, created in 1919. Łódź, founded in the 15th century, was a small agricultural town. It grew rapidly in the 19th century when it turned into a major centre of the textile industry. The intensive development of industry and the growth of the population up to 315,000 (in 1897) were not matched by the development of appropriately scaled services nor by adequate administrative functions. The newly created (in 1919) Łódź Voivodeship was made up of adjacent administrative units from the neighbouring voivodeships of Warsaw, Poznań and Kielce. It first comprised 13 counties (poviats), and, from 1938, only eight counties. During the hundred years of its existence, the area of this voivodeship has changed several times – it was the largest in 1939 (20,400 km²) and smallest in the period of 1975–1999 (1,500 km²). Presently (2017), the Łódź Voivodeship covers 18,200 km². It is divided into 177 communes (gmina), 21 counties and three urban counties. There are 44 cities and towns and a population of 2.5 million. Its urbanisation index is 64%. The population of Łódź city dropped to 690,000 in 2017.

Key words: spatial development, voivodeship, county (powiat), commune (gmina)

Na mapie Polski województwo łódzkie pojawiło się dopiero u progu II Rzeczypospolitej w 1919 roku. Wiązało się to z miejscem Łodzi w hierarchii sieci osadniczej Polski. Łódź, lokowana w 1423 r., przez następne 400 lat była małym, głównie rolniczym miasteczkiem, które w 1820 r. liczyło sobie zaledwie 800 mieszkańców. Położona z dala od ważnych dróg, na wododziale I rzędu, otoczona Puszcza Łódzką, miała bowiem niewielkie szanse na szybki rozwój.

Dopiero po utworzeniu Królestwa Polskiego decyzja szefa Komisji Mazowieckiej Rajmunda Rembélińskiego o założeniu osady sukienniczej w należącej do rządu Łodzi, zmieniła losy miasteczka, czyniąc zeń stopniowo potężny ośrodek przemysłu włókienniczego. Do końca XIX wieku ludność Łodzi wzrosła do przeszło 315 tysięcy,

a miasto stało się drugim w zaborze rosyjskim co do wielkości po Warszawie.

Rozwojowi przemysłu nie towarzyszyły jednak odpowiedniej rangi usługi ani stosowna do eksplozyjnego wzrostu liczby ludności funkcja administracyjna. Łódzkim fabrykantom udało się przyłączyć miasto do szlaku kolei warszawsko-wiedeńskiej. dzięki sfinansowaniu połączenia fabrycznego z Koluszkami i wybudowaniu dworca Łódź Fabryczna. Nie zmieniło to jednak (mimo kilku prób) administracyjnej rangi Łodzi, która w guberni piotrkowskiej była od 1876 r. zaledwie miastem powiatowym. Próbami tymi była m.in. wyłączanie prestiżowa decyzja władz rosyjskich z 1841 r. o nadaniu Łodzi statusu miasta gubernialnego i nieskuteczne starania władz miejskich wspólnie z fabrykantami (w 1893 r. i 1914 r.) o przeniesienie siedziby

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych, Instytut Geografii Miast i Turyzmu, ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź; e-mail: jolanta.gryszkiewicz@geo.uni.lodz.pl, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6250-6873>

guberni z Piotrkowa Trybunalskiego (Sobczyński 2000).

W niecały rok po odzyskaniu przez Polskę niepodległości (dokładnie 2.08.1919 r.) utworzono województwo łódzkie (Koter i in. 1996; Koter 1999). Wykrojono je z sąsiednich krain historycznych – Mazowsza, Wielkopolski i świętokrzyskiego, czyli z terenów województwa warszawskiego, poznańskiego i kieleckiego. W części południowo-zachodniej województwo łódzkie graniczyło z Niemcami (rys. 1). W skład nowego województwa weszło początkowo 13 powiatów, następnie 12, a od 1938 r. po przesunięciu 4 powiatów do województwa poznańskiego, zostało jedynie 8 (rys. 1). Powierzchnia województwa łódzkiego zmalała więc z 19,03 tys. km² w 1919 r. do 12,7 tys. km² w 1938 r. (Sobczyński 1984).

Największa gęstość zaludnienia występowała wtedy w powiatach: łódzkim miejskim, kaliskim, brzezińskim i łaskim. Województwo łódzkie było słabo zurbanizowane. W miastach skupiało się niecałe 40% mieszkańców. W niektórych jego powiatach (wieluńskim, tureckim i konińskim) odsetek ludności miejskiej nie przekraczał 10%, najwyższy zaś był (powyżej 30%) w powiatach łódzkim ziemskim, brzezińskim i kaliskim (rys. 2, 3).

W kwietniu 1939 r. powiększono jednak obszar województwa łódzkiego, dołączając doń z województwa warszawskiego powiaty – kutnowski, łowicki, skierniewicki i rawski, a z województwa kieleckiego powiat opoczyński i konecki (rys. 4). Powierzchnia województwa wzrosła wskutek tego do 20,4 km², a liczba powiatów do 14 (Bandurka 1994, 1995).

Taki stan rzeczy trwał jedynie do października 1939 r. kiedy to niemieckie władze okupacyjne przecięły województwo łódzkie granicą między Rzeszą a Generalną Gubernią (rys. 4). Łódź znalazła się początkowo w rejencji kaliskiej, a w 1941 r. stała się siedzibą rejencji kalisko-łódzkiej (Bandurka 1994, 1995).

Po zakończeniu wojny wszystkie akty prawne władz okupacyjnych zostały unieważnione, a województwo łódzkie wróciło do granic z 1921 roku obejmując 14 powiatów. Jednak w roku 1950 powiaty – konecki i opoczyński przeniesiono do województwa kieleckiego co zmniejszyło powierzchnię województwa do 16,7 tys. km². W 1954 r. zmieniono także granice dotychczasowych powiatów, tworząc nowy powiat wieruszowski, a w 1956 r. jeszcze trzy: bełchatowski, pączęzański i poddębicki.

Kolejne drobne już korekty granic województwa łódzkiego z jednostkami ościennymi w latach 1954–1963 spowodowały ponowne zwiększenie

jego powierzchni, do 17,06 tys. km². Województwo składało się wtedy z 16 powiatów ziemskich i 5 miejskich – Pabianic, Piotrkowa Trybunalskiego, Tomaszowa Mazowieckiego, Zduńskiej Woli i Zgierza (Sobczyński 2000). Łódź była miastem wydzielonym z województwa (na prawach województwa miejskiego) będąc oczywiście siedzibą województwa łódzkiego i powiatu łódzkiego.

Zasadnicze zmiany wprowadziła reforma podziału administracyjnego Polski z lat 1973–1975. Zlikwidowano wtedy powiaty zostawiając gminy, a z dniem 1.06.1975 r. podzielono kraj na 49 stosunkowo małych województw (rys. 5A). Z terytorium dawnego województwa łódzkiego wykrojono wówczas województwa: kaliskie, konińskie, płockie, skierniewickie, piotrkowskie i sieradzkie (Sobczyński 2000) – rys. 5B.

Województwo łódzkie nazwane miejskim łódzkim było wtedy najmniejszym w Polsce, z powierzchnią 1,53 tys. km². Składało się z Łodzi, 12 gmin i 7 miast na prawach gminy: Aleksandrowa Łódzkiego, Główna, Konstantinowa Łódzkiego, Ozorkowa, Pabianic, Strykowa i Zgierza (rys. 5C). Zostało podzielone na trzy rejony z siedzibami urzędów rejonowych w Łodzi, Zgierz i Pabianicach (rys. 5C). W tych ciasnych granicach województwo łódzkie odpowiadało w przybliżeniu nieco okrojonej monocentrycznej aglomeracji łódzkiej, której istnienie odnotowano po II wojnie światowej (Jakóbczyk-Gryszkiewicz 2001). Niektóre z nowych ośrodków wojewódzkich w Polsce miały mniej ludności niż 75-tysięczne wówczas Pabianice i 59-tysięczny Zgierz. Bezpośrednie ich sąsiedztwo z Łodzią nie pozwoliło im na taki awans administracyjny.

Po 24 latach funkcjonowania w Polsce 49 województw oraz 10 lat po reformie ustrojowo-gospodarczej kraju z 1989 r. powrócono do idei dużych jednostek wojewódzkich. Od 1 stycznia 1999 r. w Polsce funkcjonuje 16 województw, wśród nich także województwo łódzkie.

Kolejne zmiany granic i obszaru województwa łódzkiego, począwszy od jego powstania przedstawia rys. 6. Jak widać, towarzyszyły im zmiany powierzchni, która największe wartości (20,44 tys. km²) osiągnęła w 1939 r. tuż przed wybuchem II wojny światowej (20,44 tys. km²), a najmniejsze (1,53 tys. km²) w latach 1975–1999 (1,53 tys. km²).

Gdy w 1999 r. powrócono do trójstopniowego podziału kraju restytuowano także władze samorządowe. Obecne województwo łódzkie, podzielone jest na 177 gmin i 21 powiatów oraz 3 powiaty miejskie: Łódź, Piotrków Trybunalski i Skierniewice (rys. 7A). Zajmuje 18,2 tys. km² – czyli 5,8% powierzchni kraju i w 2017 r. było zamieszkałe przez

2,47 mln osób – czyli około 7% ludności Polski. Gęstość zaludnienia w województwie wynosi 140 osób/km², powyżej średniej krajowej (122 osoby/km²).

Województwo łódzkie graniczy na najdłuższych odcinkach z województwem mazowieckim i wielkopolskim, a krótsze granice ma ze świętokrzyskim, śląskim i kujawsko-pomorskim (rys. 7A-C).

W miastach województwa łódzkiego mieszkało w 2017 r. 1,6 mln osób, na wsi – 900 tys. Wskaźnik urbanizacji mierzony odsetkiem ludności miejskiej osiągnął 64%. Wartość ta, nieco powyżej średniej krajowej (60,1%), nieznacznie jednak maleje. W 2000 r. urbanizacja była na poziomie 64,8% (Liszewski 2001b). Wiąże się to z procesem suburbanizacji, w którym mieszkańcy większych miast przenoszą się do ich stref podmiejskich (Jakóbczyk-Gryszkiewicz i in. 2010).

Obecnie w województwie łódzkim znajdują się 44 miasta (rys. 8), choć w ciągu wieków istniały na tym terenie aż 103 miejscowości, które kiedyś otrzymały prawa miejskie. Wiele z nich utraciło te prawa, a jedynie nieliczne potem je odzyskało (Jażdżewska 2001).

Spośród 44 miast województwa aż 21 ma zaludnienie poniżej 10 tys. mieszkańców, a połowa z nich poniżej 5 tys. Tylko sześć miast ma zaludnienie powyżej 50 tys. mieszkańców – oprócz Łodzi są to: Piotrków Trybunalski, Pabianice, Tomaszów Mazowiecki, Bełchatów i Zgierz, cztery dalsze mają 40–49 tys. ludności – Kutno, Skierniewice, Radomsko i Sieradz. Ludność Łodzi, która w 1988 r. wynosiła 854 tys. osób w 2017 r. spadła do 690 tys. (rys. 8). Zresztą większość miast województwa podlega stopniowej depopulacji i starzeniu się społeczeństwa.

Przez długie wieki dzisiejszy obszar województwa łódzkiego charakteryzowało peryferyjne i tranzytowe położenie (Liszewski 2001c). Ważniejsze drogi, a od XIX w. także linie kolejowe omijały Łódź. Począwszy od średniowiecza dwa równoleżnikowe szlaki (Łowicz–Łęczyca oraz Piotrków Trybunalski–Wieluń) krzyżowały się tu z trzema południkowymi, tworząc szachownicowy układ sieci dróg na terenie obecnego województwa aż do XIX wieku. W XIX w. zbudowano trakt fabryczny z Łodzi do Kalisza, a stopniowy rozwój sieci dróg uczynił z Łodzi ważny węzeł komunikacyjny w Polsce Środkowej (Liszewski 2001c).

Dopiero jednak po II wojnie światowej położenie województwa stało się bardzo korzystne, gdyż znalazło się w centrum Polski. Do pełnego wyko-

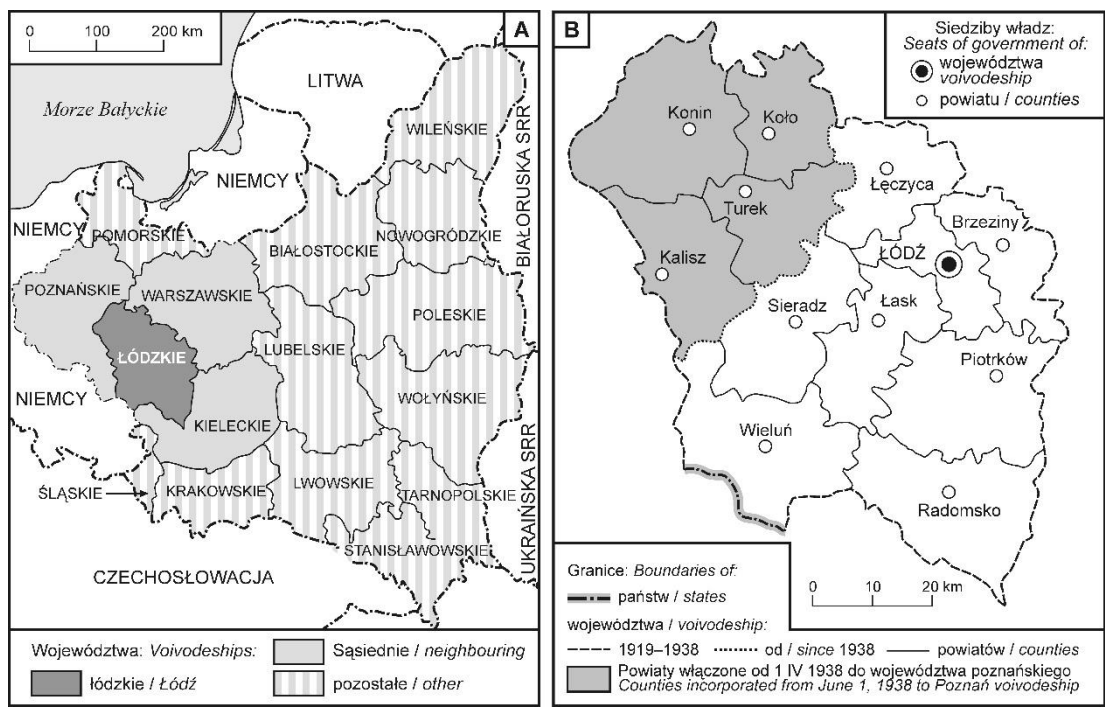
rzystania takiej lokalizacji musiały minąć długie lata. Rozpoczęta w 2010 r. budowa skrzyżowania autostrad A1 i A2, a następnie drogi ekspresowej S8 uczyniła z województwa ważne miejsce na mapie komunikacyjnej Polski i Europy (rys. 9). Połączenie północ–południe (A1) i wschód–zachód (A2) wykreowało Łódź oraz pobliski Stryków leżący na skrzyżowaniu tych autostrad, jako ważne węzły komunikacyjne.

Mała jest natomiast ranga lotniska w Łodzi, które funkcjonuje wprawdzie od okresu międzywojennego, ale jego niewielkie rozmiary i bliskość warszawskiego Okęcia raczej hamują jego rozwój. W 2017 r. obsłużyło ono tylko 210 tys. pasażerów, co dało mu dopiero 12. miejsce w Polsce.

Połączenia kolejowe w regionie zapoczątkowała linia kolei warszawsko-wiedeńskiej na odcinku Skierniewice–Piotrków Trybunalski–Radomsko, od której w Koluszkach wyprowadzono później (w 1866 r.) linię do Łodzi (rys. 10). W XIX w. wybudowano jeszcze linię Skierniewice–Łowicz–Kutno oraz Koluszki–Tomaszów Mazowiecki–Opoczno. W okresie międzywojennym doszły kolejne linie: do Kalisza przez Łowicz–Zgierz–Łódź–Pabianice–Zduńską Wolę–Sieradz, a także Łódź–Kutno oraz fragment magistrali węglowej na trasie: Pajęczno–Zduńska Wola (Karsznice)–Poddebice (rys. 10). Trzeba dodać, że w omawianym okresie w okolicy Łodzi powstała sieć tramwajów podmiejskich łączących Łódź z Pabianicami, Zgierzem i Ozorkowem, Aleksandrowem Łódzkim, Konstantynowem Łódzkim i Lutomięrzem, Rzgowem i Tuszyńcem (Liszewski 2001c). W 2018 r. funkcjonowała już tylko linia tramwajowa do Konstantynowa Łódzkiego i Lutomięrzka.

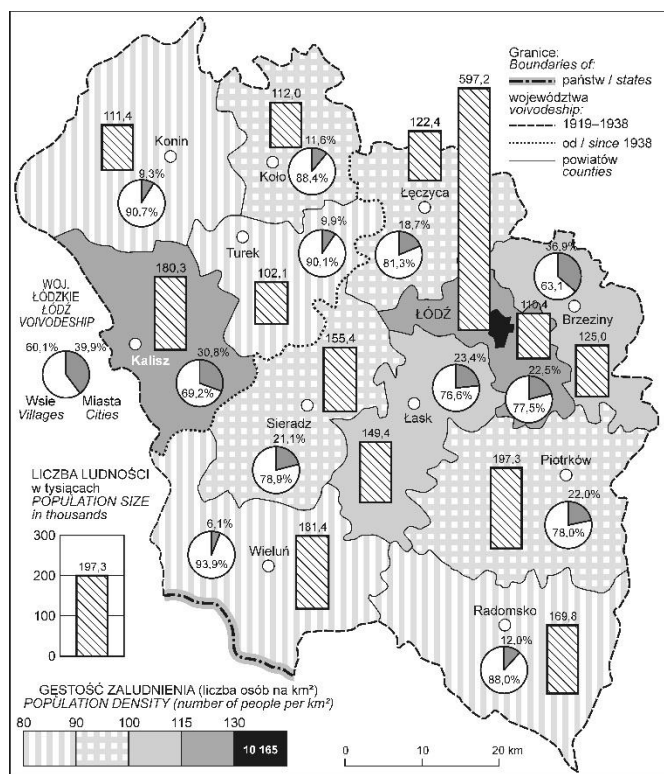
W 1977 r. wschodnią część województwa przecięła Centralna Magistrala Kolejowa, a Piotrków Trybunalski połączyła linia z rozwijającym się szybko Bełchatowem i Rogowcem (rys. 10). Plany zakładają m.in. budowę nowej linii kolejowej równoległej do autostrady A2 (rys. 10). Nie zmienia to faktu, iż stolica województwa, znajdując się w środku trójkąta wyznaczonego przez ważne węzły kolejowe – Koluszki, Kutno i Karsznice (obecnie część Zduńskiej Woli) nie pełni funkcji głównego węzła komunikacji kolejowej w regionie (Liszewski 2001c).

Po stu latach, zmianach podziałów wewnętrznych, przesunięciach granic, a w konsekwencji powierzchni, województwo łódzkie stało się ważną częścią przestrzeni Polski. Centralne położenie w kraju i w sieci połączeń komunikacyjnych zapewnia mu odpowiednią rangę.

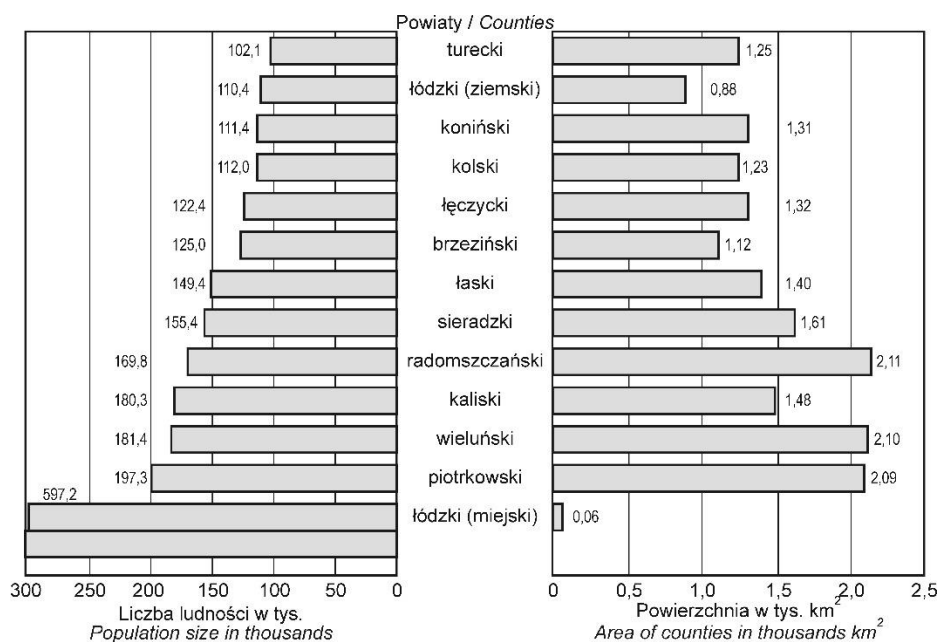
Rys. 1. Lokalizacja i granice (A) oraz podział administracyjny (B) nowoutworzonego województwa łódzkiego w latach 1919–1938 (za: Bandurka 1995)

The newly created Łódź Voivodeship: (A) location and boundaries; and (B) administrative division, 1919–1938 (after: Bandurka 1995)

Rys. 2. Liczba i gęstość zaludnienia oraz odsetki ludności miast i wsi w województwie łódzkim wg powiatów w 1937 r.

Population size, population density and share of urban/rural population in the Łódź Voivodeship by county, 1937

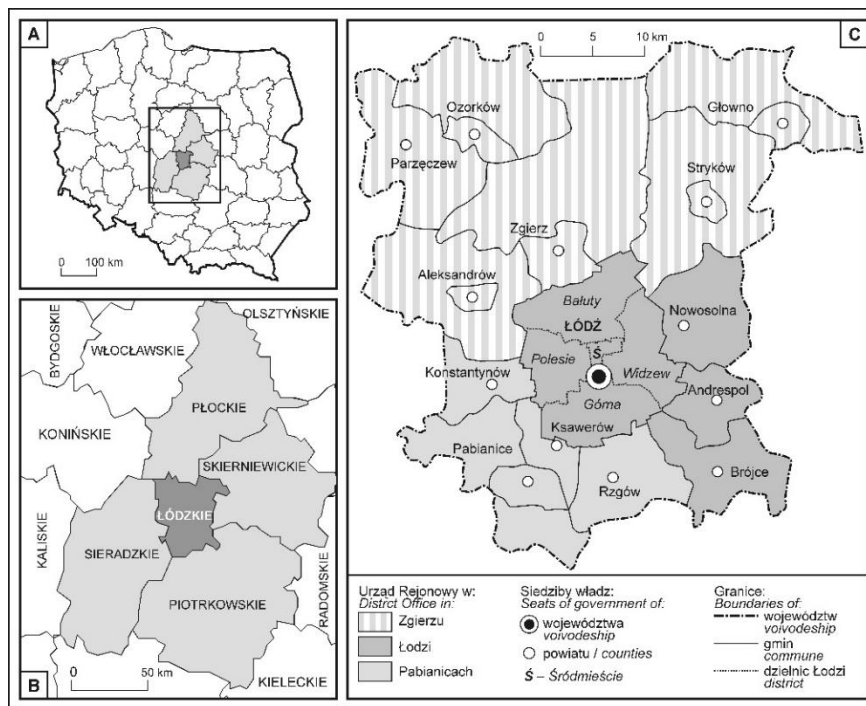

Rys. 3. Liczba ludności i powierzchnia powiatów województwa łódzkiego w 1937 r.

County population sizes and areas in the Łódź Voivodeship, 1937

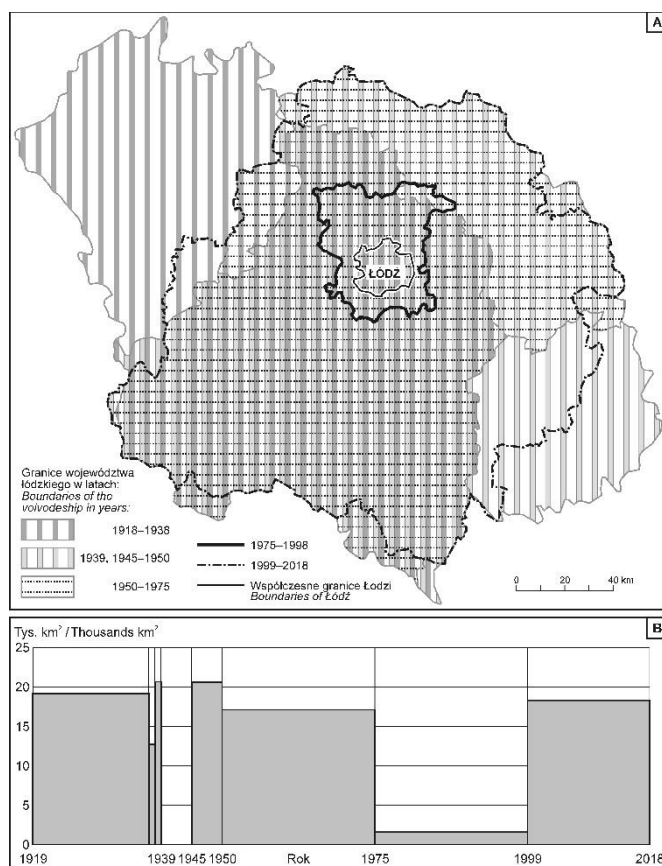

Rys. 4. Podział województwa łódzkiego w czasie okupacji hitlerowskiej (1939–1945) (za: Bandurka 1995)
Administrative division of the Łódź Voivodeship during Nazi occupation (1939–1945) (after: Bandurka 1995)

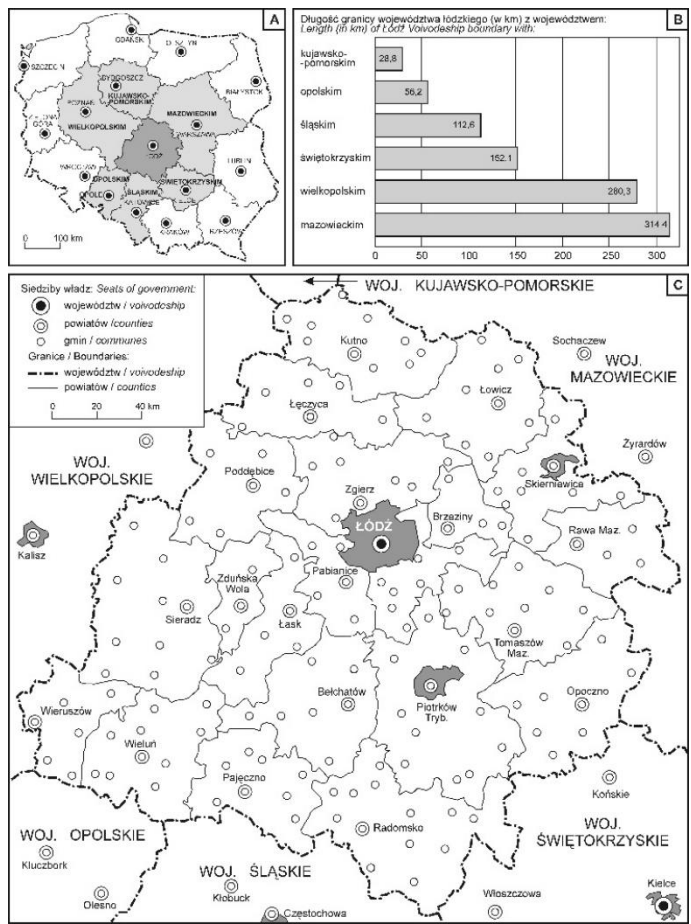

Rys. 5. Położenie (A), granice (B) i podział administracyjny województwa łódzkiego miejskiego (C) w latach 1975–1999 (za: Bandurka 1995)

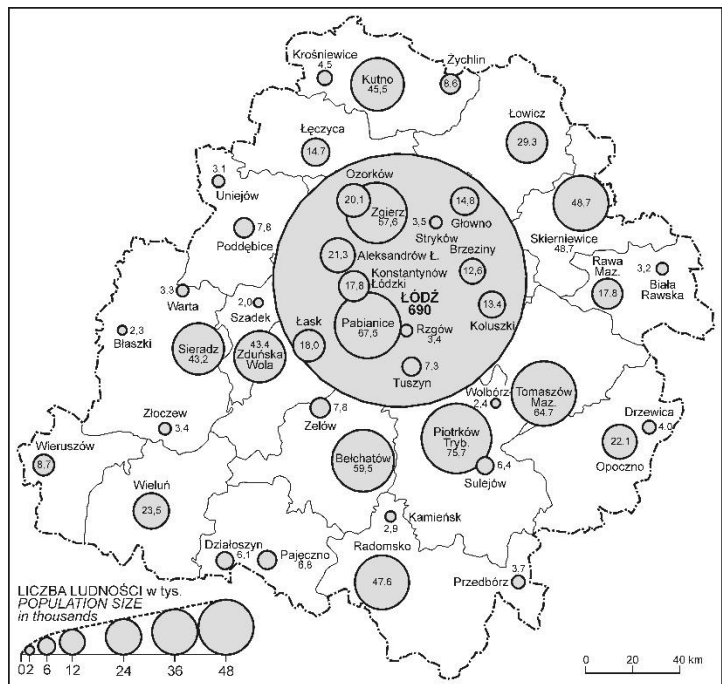
(A) site; (B) boundaries; and (C) administrative division of the Łódź Voivodeship, 1975–1999 (after: Bandurka 1995)

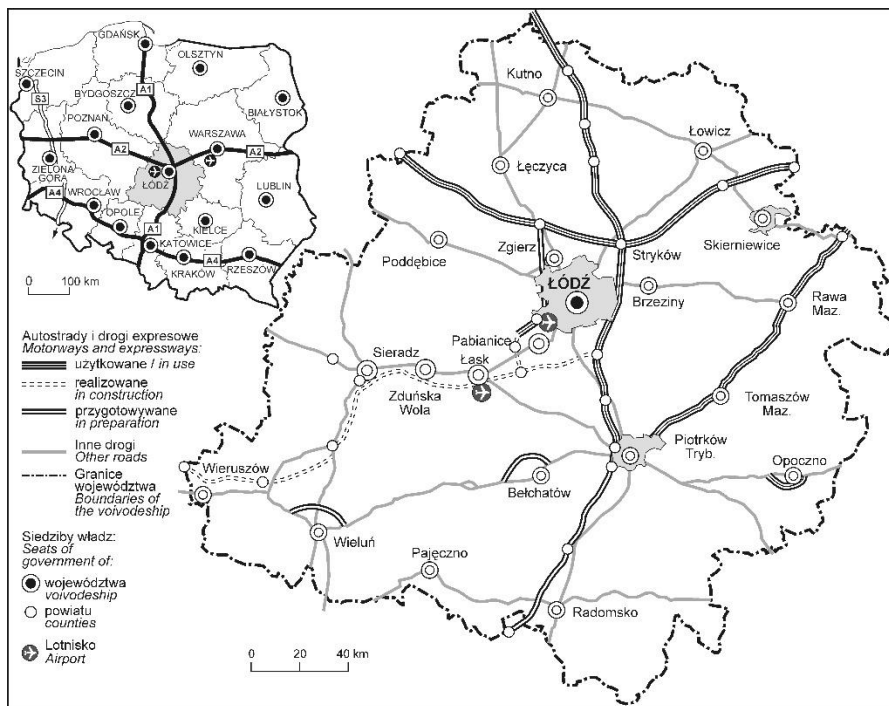
Rys. 6. Granice (A) i powierzchnia (B) województwa łódzkiego w latach 1919–2018 (za: Sobczyński 2000)
 Łódź Voivodeship: (A) boundaries; and (B) area, 1919–2018 (after: Sobczyński 2000)

Rys. 7. Położenie (A), długość granic (B), podział administracyjny województwa łódzkiego (C) od roku 1999
 Łódź Voivodeship since 1999: (A) location; (B) present boundaries; and (C) administrative division

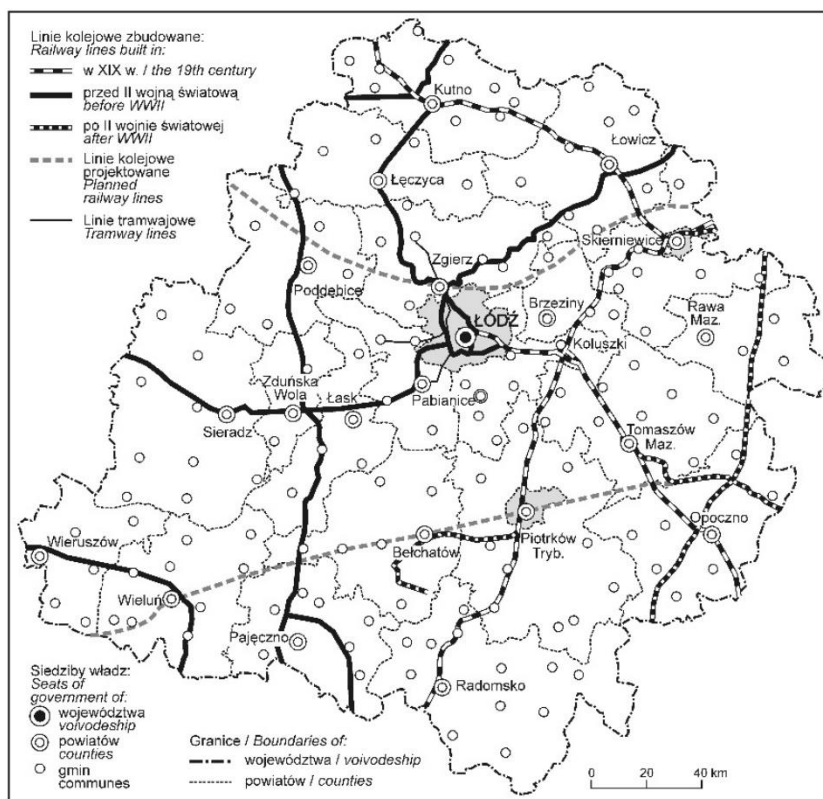

Rys. 8. Lokalizacja, zaludnienie miast województwa łódzkiego i liczba ich ludności w 2017 r.
 Site of towns and cities in the Łódź Voivodeship, with population sizes, 2017

Rys. 9. Położenie województwa łódzkiego w Polsce na tle sieci najważniejszych dróg (A) oraz sieć drogową województwa (B) (za: Liszewski 2001a)

Location of Łódź Voivodeship in Poland's network of: (A) major roads; and (B) voivodeship-level road network (B) (after: Liszewski 2001a)

Rys. 10. Sieć kolejowa i podmiejskie linie tramwajowe w województwie łódzkim w 2017 r. (za: Liszewski 2001a, c)

Railway network and suburban tram lines in the Łódź Voivodeship, 2017 (after: Liszewski 2001a, c)

Literatura

- Bandurka M. 1994. Rozwój terytorialny ziem województwa łódzkiego w okresie 1918–1993. *Rocznik Łódzki* 41: 13-45.
- Bandurka M. 1995. Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Urząd Wojewódzki w Łodzi, Archiwum Państwowe w Łodzi, Łódź.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J. 2001. Aglomeracja łódzka. W: S. Liszewski (red.) *Zarys monografii województwa łódzkiego*. ŁTN, Łódź: 241-249.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., Marcińczak S., Siejkowska A. 2010. Dynamika i skutki procesów urbanizacji w regionach miejskich po 1990 roku na przykładzie regionu miejskiego Łodzi. Wyd. UŁ, Łódź.
- Jażdżewska I. 2001. Miejska sieć osadnicza i jej przemiany. W: S. Liszewski (red.) *Zarys monografii województwa łódzkiego*. ŁTN, Łódź: 225-240.
- Koter M. 1999. Historyczne uwarunkowania powstania i rozwoju regionu łódzkiego. W: A. Dębska-Adamczyk (red.) *Ziemia łódzka. Regiony*. Wyd. Marrow, Łódź: 9-28.
- Koter M., Liszewski S., Suliborski A. 1996. Studium wiedzy o regionie łódzkim. Delimitacja potencjalnego obszaru województwa łódzkiego: ŁTN, Łódź.
- Liszewski S. 2001a (red.) *Zarys monografii województwa łódzkiego*. ŁTN, Łódź.
- Liszewski S. 2001b. Miasta i wsie. Procesy urbanizacji. W: S. Liszewski (red.) *Zarys monografii województwa łódzkiego*. ŁTN, Łódź: 213-224.
- Liszewski S. 2001c. Sieć transportowa. W: S. Liszewski (red.) *Zarys monografii województwa łódzkiego*. ŁTN, Łódź: 310-321.
- Sobczyński M. 1984. Niezmiennosc dawnych granic politycznych na obszarze Polski. *Acta Universitatis Lodzianensis* 3: 119-137.
- Sobczyński M. 2000. Historia powstania i przemiany administracyjne województwa łódzkiego. W: *Województwo łódzkie na tle przemian administracyjnych Polski. W osiemdziesiątą rocznicę utworzenia województwa*. PTG, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Biuro Rozwoju Regionalnego w Łodzi, Łódź: 7-21.

Summary

The Łódź Voivodeship was created as late as 1919. The city of Łódź, founded in the 15th century, was formerly a small agricultural town, with only 800 inhabitants as the 19th century approached. Its growth started in 1823 when a textile settlement was set up in. Soon during less than 80 years Łódź became a major centre of the textile with a population 314,000 (1897). It was Poland's second largest city, after Warsaw. The rapid development of industry was not accompanied by either development of appropriately scaled services nor by adequate administrative functions. From 1876 Łódź was merely a county town in the governorate of Piotrków. After the regaining of independence by Poland after the First World War, the Łódź Voivodeship was created in 1919 out of parts of neighbouring historical regions – the Mazovia, Greater Poland and Świętokrzyskie regions, i.e. Warsaw, Poznań and Kielce Voivodeships, comprising formerly 13 counties, next 12, and in 1938 only 8.

During the hundred years of its existence the area of the voivodeship changed several times – it was largest in 1939 (20,440 km²) and the smallest in 1975–1999 (1,530 km²). Presently, the Łódź Voivodeship comprises 177 communes, 21 land counties and 3 urban counties: Łódź, Piotrków Trybunalski and Skierniewice. It covers 18,200 km², which constitutes 5.8% of the area of the country. In 2017 the voivodeship was inhabited by 2.47 million people (about 7% of Poland's population). Its population density is 140 people/km², which is above the national average. The percentage of urban population has reached 64%. There are mostly small towns of below 10,000 inhabitants, while there are only six cities with populations of over 50,000 inhabitants, and four of 40–50,000. Łódź, the capital city of the voivodeship, was inhabited by 854,000 people in 1988, but in 2017 this number dropped to 690,000. The majority of the cities and towns have aging populations and gradual depopulation.

After only a hundred years of its existence, a period of numerous changes in its administrative divisions and boundaries (and thus its area), the Łódź Voivodeship has become an important part of Poland's space. Its central location in Poland and its function as an important road hub strengthens its position in the country.